

Geçmişten Bugüne

İstanbul'da yetişen ilk filozoflarımızdan Kınalızâde Ali Efendi'nin terbiye hakkındaki efkâr ve telakkiyâtına bir nazar

Yusuf ZİYA

“Mihrab Ahlaki, İctimai, Felsefî, Tarihi, Edebi Mecmua I/ 4, (1340 [1924]) s. 100-10

Kınalızâde[†] terbiye nazariyyâtına “inâyet-i ezeliyye” kanunu ile başlar.[‡] Ona göre nizâm-ı âlemi, silsile-i beşerin devamını te'mîn eden; hayvanâtın münâsebet-i cinsiyye, tevâlüd ve tekâsürüne sebep olan bu kanundur.[§]

[†] Kınalızâde Ali Çelebi hakkında muhterem Ferid Bey Efendi üstâdımızın Edebiyat Fakültesi mecmuasının dört numaralı sayısında müfîd bir tedkîki vardır. Ferid Bey Kınalızâde'nin hayat-i husûsiyyesini yazdıktan sonra hayat-i felsefiyyesinden de kısaca bahs eder ve şu sözleri söyler: Kınalızâde hakiki bir filozof, mükemmel bir üstâd idi. Ulûm-i akliyye ve nakliyyede pek yüksek bir mevki işgal eden bu hakîm-i kâmilin vücuduyla bihakkın iftihâr edebiliriz. [Tevellüdü 916, vefâtı 979'dadır.]

[‡] Ahlâk-ı Alâî, ikinci kitab, bâb-ı hâmis [Bulak Basması s. 18]

[§] Kınalızâde Ali Efendi'nin “inâyet-i ezeliyye” nâmını verdiği kanun hakkındaki fikri muhtâc-ı izâhtır. Bu kanun İslam filozofları arasında öteden beri ma'rûftur. Filozoflar fi'lîn sudûrunda “icâb” kabul ettikleri için irâde-i ilâhiyyeye inâyet-i ezeliyye derler fakat mütekellimîn inâyet-i ezeliyye ta'bîri yerine ilm-i ezeli ve yerine göre irade-i ezeli nâmını verirler. Kınalızâde ise ta'bîri filozoflardan aldığı halde tefsîri mütekellimînden alıyor ve inâyet-i ezeliyyeyi şöyle tefsîr ediyor: İnâyet-i ezeliyye, mebde-i evvelin âlemi icâd ve hâdisâtı var etmek hususundaki kasdından ibârettir. Diğer bir yerde mebde-i feyyâzın, mahsûsât âleminin bekâsına ve nizâmın devâmına iltifâtıdır diyor. İkinci tefsîr filozoflara, birincisi de mütekellimîne yakınlaşmaktadır. Bu iki farkı nazar-ı dikkate almakla beraber inâyet-i ezeliyyeyi garb felsefesinde Okazyonistlerin dahi kullandıklarını görüyoruz. Bunlar inâyet-i ezeliyye kanununu ruh ile cisim arasındaki nüfûz ve te'sîri, cevherlerin yekdiğeriyle olan münâsebetini izâh için kabul etmişlerdir ki bilâhîre **Leibniz** bunun yerine “aheng-i ezeli” kanununu vaz' ederek Allah'ın her işe müdâhale ve her fiile müessir olması yerine bunları ezelde kurup bilâhîre müdâhalesine lü-

İnsanlar ihtimâl muktezâ-yı akl ile tenâsülü arzu etmezler fakat inâyet-i ezeliyye kanunu münâsebet-i cinsiyyeyi onlara yerleştirmiş, teksîr-i efrâd ve bekâ-yi nev'i te'mîn etmiştir.

Bu sûretle nesiller ve çocuklar vücuda gelir ve bundan sonra kanun daha mühim semereler vermek üzere yeni bir safhaya dahil olur. Çünkü yeni nesilleri muhâfaza, terbiye ve takviye etmek lazımdır. İnâyet-i ezeliyye kanunu analara babalara şefkat ve muhabbet hislerini yerleştirmekle bu ciheti emniyet altına almıştır. Yeni nesil yetişir ve ana babaya ihtiyaç azalırsa şefkat ve muhabbet hisleri azalmaya başlar ve hatta bazı kuşlar yavrularını yetiştirdikten sonra yuvalarından tard ederler. Lakin insanlar “Allah'ın ahlakı ile mütahallik olunuz” emriyle mükellef oldukları için hayvânât derecesine düşmek şöyle dursun bir takım “mebâdi-i âliye” mertebelerine yükselmeğe ve iktisâb-ı kemâl etmeğe me'mûrdurlar.

Âli mebde'lere yükselmek ve tekâmül etmek, şüphesiz esaslı bir terbiye ile elde edilecektir. Kınalızâde, bu noktayı esaslı sûrette tedkîk için terbiyeyi vilâdetten evvel, vilâdet esnâsında, vilâdetten sonra olmak üzere küçük bir tasnîfe tâbi tutar ** Ona göre çocuk rahm-i mâderde iken aşîl bir kadının

zum olmayan bir âhenk sûretinde izâh etmiştir. Leibniz'in nazariyyesi bir dereceye kadar Mu'tezile'nin telakkisine benzediği halde Malebranche'nin telakkisi mütekellimîne benzer. Binâenâleyh inâyet-i ezeliyye, irâde-i ezeliyye, ilm-i ezeli, âheng-i ezeli gibi ta'bîrleri birbirine karıştırmamalıdır.

** Mezkûr kitab bab-ı usûl-ı terbiye-i etfâl [Bulak Matbûi sayfa 30 ve müteâkib sayfalar]

kaniyla beslenmelidir. Bu sözü ile Kınalızâde asâletin ma'nevî meziyetlerini nazar-ı dikkate almakta ve bir dereceye kadar verâsetin te'sîrâtını kabul etmektedir. Ve diyor ki hür ve asîl bir kadından doğan çocuk hayatında ta'n ve levh edilmekten kurtulur. Ve bu tarz hareket peder için bir vazifedir. Ve düşkün ve âdî bir kadınla izdivâc etmekten ihtirâz etmelidir.

Çocuğa doğduğu zaman iyi bir isim takmanın da terbiyevî tesîri vardır. Çocuk bu isimle iyi tedâ'îlere sâhib olacak, kabîh isimle müte'ellim olmayacak ve bilâhire ismini değiştirmeye lüzum hiss etmeyecektir. Bu da tevellüd esnasındaki, pederin vazifelerinden biridir. Bundan sonra daha mühim olmak üzere süt emme zamanı gelir. Bunun ehemmiyeti çocuğun gıdasını teşkil eden süt ile beraber süt veren kadının ahlâk ve âdâtının çocuğa sirâyet etmesindedir. Kınalızâde gıdanın teşkilât-ı bedeniyeye üzerindeki te'sîrâtına ve bilhassa ahlâk ve ma'neviyyât itibarıyla birçok tebeddülâta sebebiyet vereceğine kuvvetle kâni'dir. Diyor ki mavi gözlü bir çocuğu Habeşî bir kadın emzirdiği zaman çocuğun gözleri kara olur ve sütün maddeye bu kadar te'sîri olursa ma'nevî te'sîrâtının daha ziyâde olacağına şüphe edilemez. Binâenaleyh süt emzirme müddetinin rahm-i mâder kadar ehemmiyeti var. Bu sebebledir ki hukemâ ridâ'ı vilâdet-i sâniye add etmişlerdir.

Kınalızâde'ye göre bu ana kadar olan terbiye, tabîî terbiyedir. Bundan anne ve peder mes'ûl değildir. Tıpkı dünyaya kız evlâd veya erkek evlâd gelmesinde tarafeynin ihtiyârı olmadığı gibi. Ve bu noktada ebeveynen birinin diğerini muâhazeye hakkı yoktur.

Tabîî terbiyede bizim hoşumuza gitmeyen birçok cihetler olabilir fakat bidâyetde bizim hoşumuza gitmeyen şeylerin bilâhire bizim için daha hayırlı olduğu vâki'dir. Onunçündür ki kız çocuk uğurlu olmak ve

ebeveyne tâli' getirmek gibi tefsîrâta zemîn olmaktadır.

Bu devirden sonra Kınalızâde'ye göre hakiki terbiye devri başlar ve bu; telkîn devridir. Bu müddette çocuğa ef'âl-i hasene ve makbûle telkîn edilir çünkü çocukların levh-i idrâki sâftır, her yola sevk edilebilir ve ekseriya tabî'at-i behimiyyesi iktizâsınca fenâlığa mâ'ildir. Lakin iyi telkînler çocuğun levh-i sâfında kökleşir, çocukta âr ve ayıb olacak bir şey görüldükçe ona "hey sakın ayıbtır bir daha bunu eyleme" denilir. Ve mümkün ise çocuğun kabâhatini görmekten gelmelidir. Çünkü sen "şöyle yapmışsın" denilirse çocuğun perdesi yırtılır. Binâenaleyh çocuğa sarîh bir sûrette serzeniş etmeli, "bu işte sehv ettiniz" demeli yahut diğer bir çocuk böyle bir şeyi yapmış ve şöyle bir âkibete uğramış diyerek onda kötülüğe karşı hiss-i nefret uyandırmalıdır. İyi hisler uyandırmak için de güzîdelerin menâkıbından bahs etmek lazımdır. İyi adamlar medh edilir ve fenâlar takbîh edilir. Çocuğun harekâtına bu sûretle ma'kûl müdâhaleler yapılmazsa ve çocuğun her arzusu yerine getirilirse çocuk şımarır ve bu sebeble kibârzâdeler ekseriyâ sefîh ve akılsız olurlar. Çünkü bunların mürebbîleri çocuğun bütün ihtirâslarına peki der ve çocuğa maddi ve ma'nevî zicir yapmaz. "Es-sefîh Çelebi" diye alay edilen zavallı kibârzâdeler bunlardır.

Kınalızâde tabîî ve telkînî terbiyeleri bu sûretle izâh ettikten sonra irâdî terbiyeye geçer ve diyor ki irâdî terbiye mürebbî tarafından yapılır. Mürebbî selîmu'l-hulk, sahibu'l-akl, perhîzkâr, dîndâr, sâlih, terbiye usûlüne vâkıf, gazab ve hilm itibarıyla mu'tedil olmalıdır. Gâyet halîm olan mualim terbiyeden âciz olduğu gibi makhûr olan da çocuğu me'yûs eder ve tahşil ve terbiyeden nefret etmesine sebep olur. Müşârunileyh mürebbînin evsâfını daha canlı tasvîr etmek için Nüşîrevân'ın hocasının hikâyesini anlatıyor : Hocası Nüşîrevân'ı bazen haksız yere döğermiş bir

de yaz kış elinde buz tutturmuş. Nihâyet Nüşirevân hükümdâr olunca hoca tagayyüb etmiş fakat Nüşirevân benim, hocama hürmetim var kendisine hiçbir şey yapmam diye ilân edince hoca gelmiş ve Nüşirevân ona terbiye zamanında niçin zulm ettiğini sormuş, muallim haksız yere cezâ vermenin ne kadar acı olduğunu nefsinde tecrübe edesin diye öyle yaptım, duymadığım bir acının derece-i şümûlunu takdîr etmek mümkün değildir cevâbını vermiş. Peki buz niye tutturdun deyince bunun sebebini de ileride anlarsın demiş. Filhakika bir kış günü Nüşirevân ordusu ile harbe gitmiş ve soğuğun şiddetinden asker oklarını tanzim etmekten âciz kalmışlar Nüşirevân kışın buz tutmağa alışkın olduğu için askerinin oklarını tanzim etmiş ve muzafferiyeti te'mîn etmiş.

Mürebbinin ta'kîb edeceği üsûle gelince bu husûsta Kınalızâde ilk düstür olarak, tabîatin fi'line tevfi'k hareket etmeli, hikmetini kayd ediyor fakat bundan maksad Rousseau'nun veya Tolstoy'un tabîi terbiyesi değildir. Kınalızâde'ye göre tabî'at, çocuğun hangi kuvvâsını inkişâf ettirirse mürebbi de o kuvvâyâ atf-ı dikkat edecektir. Çocukta ilk inkişâf eden kuvvet "hayâ" olduğu için mürebbi buna ihtimâm edecektir. Bunu ta'kîben inkişâf edecek olan kabiliyetler sırasıyla nazar-ı dikkate alınır. Mürebbi çocuğun hareketına bu sûretle müdahâle ederken onu döğemez. Döğmek mecbûriyeti hâsıl olursa az vurmali ve çocuğun feryâd ve figân etmesini men' etmeli ve bu hareket zuefânın mürâca'at ettikleri fenâ bir şeydir demelidir. Mürebbi terbiye esnâsında çocuğun tabî'at ve isti'dâdını ve seviyesini nazar-ı dikkate almağa mecbûrdur. Mürebbi, bunu teferrüs etmeli ve çocuğun hangi fenne kabiliyeti ve isti'dâdı varsa onunla iştigâl ettirmelidir. Herkes mebd-i fitratında bir sînâ'ate ve bir fenne müsta'iddir. Nizâm-ı âlem, tekâmül-i beşer ve terakkiyât-ı medeniye insanların fitratında meknûz olan bu sırr-ı hafîye bu hikmet-i gâmîzaya müsteneddir. Çünkü

cem'iyette her sînâ'ata ihtiyâc vardır ve onlarsız yaşanamaz. Böyle olmasaydı müte-nevvi' san'atlar ve mühim ilimler zâyi' olacaktı ve cem'iyet mu'attal bir hâle gelecekti. Bu isti'dâd iledir ki insân müsta'id olduğu san'atı az zamânda elde eder ve zamandan çok miktârda tasarruf eder. Müsta'id olmadığı bir şeyi tahşilde çocuk hem çok zaman kaybeder hem de yükselemez. Mürebbinin vazîfesinden en mühimmi bu husustaki ferâsetindedir. Bunu ta'yîn ettikten sonra o ilm, veya o san'at etrafında çocuğu derinleştirmeli ve ihtisâs için lâzım gelen bütün teferruât ve etrafı tahşil ettirmelidir. Bütün bunlar genç yaşında olabilir. Sokrat taze fidanı doğrultmak kâbildir, kartladıktan sonra müşküldür diyordu ve ona daima genç çocuklarla düşüp kalktığı için vâki' olan iftirâ doğru değildir. Çünkü terbiyenin ruhuna vâkıf idi ve işe gençlerden başlamıştı.

Kınalızâde terbiye-i bedeniyyeye de atf-i ehemmiyet etmektedir. Diyor ki çocuğu dâima nefîs yemeklere alıştırmamalıdır, bazen kuru ekmeğe yemekle iktifâ ettirmeli ve bu sûretle çocuk istikbâlde her türlü ihtiyâca karşı mücehhez olabilmelidir. Çocuk sabah kahvaltısını çok miktârda almamalıdır. Zîrâ bu, tenbelliği ve hamâkati tevli'd eder. Verilecek ta'âmın nev'ine ve hazmının suhûlet ve batâatine dikkat etmek lâzımdır. Yazın meyve yemekten men' etmeli, kışın kürk ve ağır elbise giydirmemeli. Çocuğu da piyâde yürümeğe sevk etmeli, süvâriliğe de alıştırmalıdır. Yunânîlerin çocuklarına husûsî terbiye-i bedeniyyeye yaptırılmalarının sebepleri bunlardır. Mısır çerâkesesinin evlâdlarını Çerkezistân'a gönderip orada çeriliği ve süvâriliği ta'lîm ettikten sonra orduya kayd ile mertebe yükseltmelerindeki hikmet de budur.

Bu münâsebetle Kınalızâde muhtîn terbiyeyi kıymetini de kayd eder. Mısırdaki yetişen gençler tahannüs üzere olup câhil kalırlardı. Bu sebeple Mısır'da hükümet sürenler çocuklarını başka muhtîlerde ter-

biye ediyorlardı. Çocuğa ilk terbiye muhit-den gelir, ādi ve yaramaz çocuklarla konuşursa onların ahlākını alır. Çünkü “tabi‘at sārıkdir” bāhusūs sabāvet zamanında. Yüksek ve aşıllı kimseler arasında, ‘ulemā yanında büyüyen çocuklar o terbiyeyi iktisāb ederler. Kınalızāde terbiye hakkındaki hutūt-i esāsıyyeyi ve telak-kisini bu sūretle beyān ettikten sonra ter-

biyede cinsiyet farkını da nazar-ı dikkate alır. Bu tarz terbiyede kızlar dahi müşārıkdirler. Fakat kızların husūsiyyet-i hāli vardır diyor. Ve bilhassa bu ciheti aile teşkil etmek ve hāne idāre etmek mes‘elelerinde tedkik eder fakat bu ayrı bir bahis teşkil ve terbiyeden ziyāde aile mes‘elesine ta‘alluk ettiği cihetle burada izāha lüzüm görülmemiştir.

İstanbul’da yetişen ilk filozoflarımızdan Kınalızāde Ali Efendi’nin terbiye hakkındaki fikir ve görüşlerine bir bakış

Kınalızāde terbiye düşüncesine ināyet-i ezeliyye (ezeli lütuf) kanunu ile başlar. Ona göre ālemin düzenini ve insan soyunun devamını sağlayan; hayvanların cinsel ilişkisine, doğum ve çoğalmasına sebep olan bu kanundur.

İnsanlar muhtemelen akıl gereği üremeyi arzulamazlar fakat “ināyet-i ezeliyye” kanunu cinsel ilişkiyi onlara yerleştirmiş, insanların çoğalmasını ve insan türünün devamını sağlamıştır.^{††}

†† Kınalızāde Ali Efendi’nin “ināyet-i ezeliyye” adını verdiği kanun hakkındaki fikri açıklanmaya muhtaçtır. Bu kanun İslam filozofları arasında öteden beri bilinmektedir. Filozoflar eylemin ortaya çıkmasında “icāb” kabul ettikleri için irāde-i ilāhiyyeye ināyet-i ezeliyye derler fakat kelamcılar ināyet-i ezeliyye kavramı yerine ilm-i ezeli ve yerine göre irāde-i ezeli adını verirler. Kınalızāde ise tabiri filozoflardan aldığı halde yorumu kelamcılardan alıyor ve ināyet-i ezeliyyeyi şöyle açıklıyor: İnāyet-i ezeliyye, Allah’ın ālemi yaratmak ve olayları var etmek hususundaki amacından ibarettir. Diğer bir yerde eşyaları yaratan Allah’ın, beş duyu ile algılanan āleminin bekāsına ve düzenin devamına iltifatıdır diyor. İkinci yorum filozoflara, birincisi de kelamcılara yaklaşmaktadır. Bu iki farkı dikkate almakla beraber ināyet-i ezeliyyeyi garb felsefesinde Okazyonistlerin dahi kullandıklarını görüyoruz. Bunlar ināyet-i ezeliyye kanununu ruh ile beden arasındaki işleyiş ve etkiyi, cevherlerin birbirleriyle olan ilişkisini açıklamak için kabul etmişlerdir ki daha sonra Leibniz bunun yerine “ezeli ahenk” kanununu ortaya koyarak Allah’ın her işe müdahalesi ve her eylemde etkili olması yerine bunları ezelde kurup daha sonra müdahalesine lüzüm olmayan bir ahenk şeklinde açıklamıştır. Leibniz’in nazariyyesi bir dereceye kadar Mu‘tezile’nin anlayışına benzediği halde

Bu şekilde nesiller ve çocuklar vücuda gelir ve bundan sonra kanun daha önemli meyveler vermek üzere yeni bir evreye dahil olur. Çünkü yeni nesilleri korumak, terbiye etmek ve güçlendirmek lazımdır. İnāyet-i ezeliyye kanunu analara babalara şefkat ve sevgi duygularını yerleştirmekle bu yönü güvence altına almıştır.

Yeni nesil yetişir ve ana babaya ihtiyaç azalırsa şefkat ve sevgi duyguları azalmaya başlar ve hatta bazı kuşlar yavrularını yetiştirdikten sonra yuvalarından kovarlar. Lakin insanlar “Allah’ın ahlākı ile ahlaklanınız” emriyle yükümlü oldukları için hayvanlar derecesine düşmek şöyle dursun bir takım yüce ruhlar mertebelerine yükselmeye ve olgunluk kazanmaya memurdurlar.

Yüce derecelere yükselmek ve olgunlaşmak, şüphesiz esaslı bir terbiye ile elde edilecektir. Kınalızāde, bu noktayı esaslı bir şekilde incelemek için terbiyeyi doğumdan önce, doğum esnāsında, doğumdan sonra olmak üzere küçük bir sınıflamaya tābi tutar [4] Ona göre çocuk anne karnındayken asil bir kadının kanıyla beslenmelidir. Bu sözü ile Kınalızāde asāletin manevī özelliklerini dikkate almakta ve bir dereceye kadar kalıtımın etkisini kabul etmektedir. Ve diyor ki özgür ve asil bir kadından doğan çocuk hayatında ayıplanmaktan ve kınanmaktan kurtulur. Ve bu tarz hareket baba için bir vazifedir ve düşkün ve adi bir kadınla evlenmekten sakınmalıdır.

Malebranche’in anlayışı kelamcılarinkine benzer. Bundan dolayı ināyet-i ezeliyye, irāde-i ezeliyye, ezeli ilim, ezeli ahenk gibi kavramları birbirine karıştırmamalıdır.

Çocuğa doğduğu zaman iyi bir isim vermenin da terbiyevî etkisi vardır. Çocuk bu isimle iyi çağrışımlara sahip olacak, yakışıksız isimle üzülmeyecek ve daha sonra ismini değiştirmeye gerek duymayacaktır. Bu da doğum esnasındaki babanın vazifelerinden biridir. Bundan sonra daha önemli olmak üzere süt emme zamanı gelir. Bunun önemi çocuğun gıdasını oluşturan süt ile beraber süt veren kadının ahlak ve adetlerinin çocuğa yansımadır. Kınalızâde gıdanın beden yapısı üzerindeki etkilerine ve özellikle ahlak ve maneviyat itibarıyla birçok değişime sebebiyet vereceğine güçlü bir şekilde inanmaktadır. Diyor ki mavi gözlü bir çocuğu Habeşistanlı bir kadın emzirdiği zaman çocuğun gözleri kara olur ve sütün maddeye bu kadar etkisi olursa manevî etkilerinin daha fazla olacağına şüphe edilemez. Bundan dolayı süt emzirme süresinin anne karnı kadar önemi var. Bu nedendir ki tabipler emzirmeyi ikinci doğum kabul etmişlerdir.

Kınalızâde'ye göre bu ana kadar olan terbiye, tabii terbiyedir. Bundan anne ve baba sorumlu değildir. Tıpkı dünyaya kız evlat veya erkek evlat gelmesinde iki tarafın etkisi olmadığı gibi. Ve bu noktada ebeveynin birinin diğerini suçlamaya hakkı yoktur.

Tabii terbiyede bizim hoşumuza gitmeyen birçok taraf olabilir fakat başlangıçta bizim hoşumuza gitmeyen şeylerin daha sonra bizim için daha hayırlı olduğu görülebilir. Onun içindir ki kız çocuk, uğurlu olmak ve ebeveyn talih getirmek gibi yorumlara zemin olmaktadır.

Bu dönemden sonra Kınalızâde'ye göre hakiki terbiye dönemi başlar ve bu; telkin dönemidir. Bu süre içinde çocuğa güzel ve makbul davranışlar telkin edilir çünkü çocukların hafızaları saftır, her yola sevk edilebilir ve çoğunlukla hayvansı tabiatları gereğince kötülüğe eğilimlidir. Lakin iyi telkinler çocuğun saf hafızasında kökleşir, çocukta âr ve ayıp olacak bir şey görüldükçe ona “hey sakın ayıptır bir daha bunu eyleme” denilir. Ve mümkünse çocuğun kaba-hatini görmemekten gelmelidir. Çünkü sen “şöyle yapmışsın” denilirse çocuğun perdesi yırtılır. Bunun için çocuğa açık bir şekilde serzeniş emeli, “bu işte hata ettiniz” demeli yahut diğer bir çocuk böyle bir şeyi yapmış ve şöyle bir sona uğramış diyerek onda kötülüğe karşı nefret hissi uyandırılmalıdır.

İyi hisler uyandırmak için de seçkinlerin övünülecek özelliklerinden bahsetmek lazımdır. İyi adamlar övülür ve kötüler kınanır. Çocuğun davranışlarına bu şekilde makul müdahaleler yapılmazsa ve çocuğun her arzusu yerine getirilirse çocuk şımarır. Ve bu sebeble kibârzâdeler çoğunlukla eğlence düşkünü ve akılsız olurlar. Çünkü bunların mürebbîleri çocuğun bütün ihtiraslarına peki der ve çocuğa maddi ve manevî yaptırım uygulamaz. “es-sefih çelebi” diye alay edilen zavallı kibârzâdeler bunlardır.

Kınalızâde tabii ve telkinî terbiyeleri bu şekilde açıkladıktan sonra irâdî terbiyeye geçer ve diyor ki irâdî terbiye mürebbî tarafından yapılır. Mürebbî güzel huylu, akıllı, tutumlu, dindar, salih, terbiye usulüne vakıf, öfke ve hilm itibarıyla mutedil olmalıdır. Gayet halim olan muallim terbiyeden aciz olduğu gibi öfkeli olan da çocuğu üzer ve tahsil ve terbiyeden nefret etmesine sebep olur. Adı geçen(Kınalızâde) mürebbînin vasıflarını daha canlı tasvir etmek için Nüşirevân'ın hocasının hikayesini anlatıyor: Hocası Nüşirevân'ı bazen haksız yere dövermiş bir de yaz kış elinde buz tutturmuş. Nihayet Nüşirevân hükümdar olunca hoca kayıplara karışmış fakat Nüşirevân benim, hocama hürmetim var kendisine hiçbir şey yapmam diye ilan edince hoca gelmiş ve Nüşirevân ona terbiye zamanında niçin zulüm ettiğini sormuş, hocası haksız yere ceza vermenin ne kadar acı olduğunu kendinde tecrübe edesin diye öyle yaptım, duymadığın bir acının kapsama derecesini takdir etmek mümkün değildir cevabını vermiş. Peki, buz niye tuttururdun deyince bunun sebebini de ileride anlarsın demiş. Gerçekten bir kış günü Nüşirevân ordusu ile savaşa gitmiş ve soğuğun şiddetinden askerler oklarını tanzim etmekten aciz kalmışlar Nüşirevân kışın buz tutmaya alışkın olduğu için askerlerin oklarını tanzim etmiş ve zaferi sağlamış.

Mürebbinin takip edeceği usule gelince bu hususta Kınalızâde ilk ilke olarak, tabiatın eylemine uygun hareket etmeli, hikmetini ileri sürüyor fakat bundan amaç Rousseau'nun veya Tolstoy'un tabii terbiyesi değildir. Kınalızâde'ye göre tabiat, çocuğun hangi özelliğini ortaya çıkarırsa mürebbî de o özelliğe dikkat çekecektir. Çocukta ilk ortaya çıkan özellik “haya” olduğu için

mürebbi buna özen gösterecektir. Bunu takiben ortaya çıkacak olan özellikler sırasıyla dikkate alınır. Mürebbi çocuğun hareketlerine bu şekilde müdahale ederken onu dövmez. Dövmek zorunluluğu oluşursa az vurmalı ve çocuğun ağlamasını engellemeli ve bu hareketler zayıfların başvurduğu kötü bir şeydir demelidir. Mürebbi terbiye esnasında çocuğun doğasını ve yeteneğini ve seviyesini dikkate almaya mecburdur. Mürebbi, bunu sezebilmesi ve çocuğun hangi bilime eğilimi ve yeteneği varsa onunla uğraştırmalıdır. Herkes yaradılışında bir sanata ve bir bilime yeteneklidir. Âlemin düzeni, insanın olgunlaşması ve medeniyetin gelişmesi insanların doğasında gizli olan bu sır, bu anlaşılması güç hikmete dayanmaktadır. Çünkü toplumda her sanata ihtiyaç vardır ve onlarsız yaşanamaz. Böyle olmasaydı çeşitli sanatlar ve önemli bilimler kaybolacaktı ve toplum muattal bir hale gelecekti. Bu yetenek iledir ki insan yetenekli olduğu sanatı az zamanda elde eder ve zamandan çok miktarda tasarruf eder. Yetenekli olmadığı bir şeyi tahsilde çocuk hem çok zaman kaybeder hem de yükselemez. Mürebbinin vazifesinden en önemlisi bu husustaki sezgisidir. Bunu belirledikten sonra o bilim, o sanat etrafında çocuğu derinleştirmeli ve uzmanlık için gereken bütün ayrıntıları ve yönleri tahsil ettirmelidir. Bütün bunlar genç yaşında olabilir. Sokrat taze fidanı doğrultmak mümkündür, yaşlandıktan sonra müşküldür diyordu ve ona daima genç çocuklarla düşüp kalktığı için atılan iftira doğru değildir. Çünkü terbiyenin ruhuna vakıf idi ve işe gençlerden başlamıştı.

Kınalızâde beden terbiyesine de önem göstermektedir. Diyor ki çocuğu daima nefis

yemeklere alıştırmamalıdır, bazen kuru ekmek yemekle yetindirmeli ve bu şekilde çocuk gelecekte her türlü ihtiyaca karşı hazırlıklı olabilmelidir. Çocuk sabah kahvaltısını çok miktarda almamalıdır. Zira bu, tembelliği ve ahmaklığı doğurur. Verilecek yemeğin türüne ve hazminin kolaylığına ve ağırlığına dikkat etmek lazımdır. Yazın meyve yemekten men etmeli kışın kürk ve ağır elbise giydirmemeli. Çocuğu da yürümeye sevk etmeli, süvariliğe de alıştırmalıdır. Yunanlıların çocuklarına özel beden eğitimi yaptırılmalarının sebepleri bunlardır. Mısır Çerkezlerinin çocuklarını Çerkezistan'a gönderip orada askerliği ve süvariliği öğrettikten sonra orduya kaydedip mertebelerini yükseltmelerindeki hikmet de budur.

Bu münasebetle Kınalızâde çevrenin terbiyevî değerini de kaydeder. Mısırdaki yetişen gençler üşengeç olup cahil kalırlardı. Bu sebeple Mısır'da hükümet sürenler çocuklarını başka çevrelerde terbiye ediyorlardı. Çocuğa ilk terbiye çevreden gelir, adı ve yaramaz çocuklarla konuşursa onların ahlakını alır. Çünkü "doğa hırsızdır" özellikle çocuklukta. Yüksek ve asil kişiler arasında, 'bilginler yanında büyüyen çocuklar o terbiyeyi kazanırlar. Kınalızâde terbiye hakkındaki temel çizgileri ve görüşlerini bu şekilde açıkladıktan sonra terbiyede cinsiyet farkını da dikkate alır. Bu tarz terbiyede kızlar dahi ortaktırlar. Fakat kızların özel halleri vardır diyor. Ve özellikle bu yönü aile kurmak ve ev idare etmek meselelerinde inceler fakat bu ayrı bir konu oluşturduğu ve terbiyeden ziyade aile meselesi ile ilgili olduğu için burada açıklamaya gerek duyulmamıştır.

Çeviriyazı ve sadeleştiren: İsmet İPEK